

יום שני

ח' במנחם-אב, ערב תשעה באב

אחר חצות היום, לומדים דברים המותרים בתשעה באב, כמו איוב, ובדברים הרעים שבירמיהו, ומדרש איכה⁸

.

⁹. בדיעבד – עד השקיעה⁸: לכתחילה – לפני חצות היום **אמירת שיעורי חת"ת היום**

(השלמה – רק במוצאי תשעה-באב).¹⁰: רק לפני חצות **לימוד רמב"ם**

¹¹לימוד ענייני בית-הבחירה: כמו בחת"ת דלעיל.

¹²במנחה אין אומרים תחנון.

¹³:סעודה המפסקת

(ואין חולצים הנעליים. ואסור לאכול שני תבשילים, אבל פירות¹⁴ נהוג לשבת על הארץ (בהפסק איזה דבר חיים או חמאה וגבינה חיים, אפילו כמה מינים, מותר. ואסור לשתות משקאות חריפים, וקפה או תה מותר. לא ישוב לאכול שלושה ביחד, ואם אכלו – לא יזמנו.

מותר לאכול עד השקיעה.

נוהגים לאכול [בסוף הסעודה – פת טבולה באפר, וכן] ביצה קשה וקרה טבולה באפר, על-שם הכתוב . ואם אוכלים תבשיל בסעודה המפסקת, יש נוהגים לאכול את הביצה¹⁵ "ויגרס בחצץ שיני, הכפישני באפר"¹⁶. אחרי ברכת המזון

¹⁶.

יום שלישי

¹⁷צום תשעה באב

[וכיסויי הבימה ועמוד הש"ץ].¹³ ביום שני, לפנות ערב, חולצים את הנעליים ומסירים את הפרוכת

¹⁸. בתשעה באב נועלים נעלי גומי ובד או סנדל שאינו של עור. ודלא כהמחמירים בזה.

¹⁹. מדליקים אור רק כפי הנחוץ לתפילה ולקריאת הקינות, ולא יותר.

על הארץ (כנ"ל) וקוראים 'איכה'. בכל פרק המתחיל 'איכה'²⁰ אחר שמונה-עשרה – קדיש תתקבל. יושבים מגביהים את הקול יותר

הקהל בקול רם יחד עם החזן

²¹

.

בספר-המנהגים מובא סיפור על הרה"צ מרוז'ין וחסידיו, בקשר לזריקת 'בערעלאך' ומעשי שובבות בתשעה באב.²² כנראה הובאו הדברים כדי שלא ירבו באבלות יותר מדי

¹³]. עלינו, קדיש יתום²³ אחר הקינות – 'ואתה קדוש', קדיש [שלם, ללא תתקבל

²⁴. אָבֵל בתוך ה'שבעה' רשאי ללכת לבית-הכנסת בלילה וביום עד גמר הקינות

תלמוד תורה:

חייבים – ²⁵אפילו בתשעה באב, ש"אסור לקרות בתורה... משום שנאמר 'פיקודי ה' ישרים משמחי לב'" **ללמוד תורה בכל רגע ורגע**

, אלא שהלימוד הוא בחלקי התורה המתאימים ליום זה
26

.

כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע היה לומד בכל שנה ושנה בתשעה באב מדרש 'איכה רבה', וסוגיית 'רבי יוחנן'
27. דפרק הניזקין (גיטין נה סע"ב – נח סע"א).

גם במשך המעט-לעת דתשעה באב יש לערוך 'סיום' (על מסכת מועד-קטן, שהוא מהעניינים המותרים
28. ללמוד ביום זה).

29. בנוגע ללימודי יארצייט בתשעה באב: עד חצות היום, לימוד משניות דאחרי התפילה הוא בפרקי דתענית
ומועד-קטן (פרק ג) הידועים, ולאחר חצות היום, נוהגים בזה כמו בשאר השיעורים, היינו שהעוסק בזה בכל
ימות השנה שומר עליהם גם בתשעה באב
30

.

31. לעניין לימוד חסידות, משמע שמותר

27. אין נוהגים לישון על הארץ או לשים אבן תחת הראש

שחרית:

. אם יש לכלוך על-גבי העיניים³² שיעור נטילת-ידיים שחרית בתשעה באב – רק עד קשרי האצבעות
והרגילות היא לשטוף לכלוך זה במים – מותר
33

.

35. עד למחרתו³⁴ אין מברכים "שעשה לי כל צרכי"

³⁸. אין אוחזים את הציציות בברוך-שאמר ובקריאת-שמע³⁷ אין מניחים טלית ותפילין³⁶ בשחרית

כ"ק אדמו"ר מהורש"ב נ"ע היה לובש הטלית בבוקר ופושטו, ואחר-כך מניח התפילין ומתפלל בהן – כל זה³⁹. בחדרו, שלא ירגישו בדבר. ובעת שהתפללו – אמר תהילים וכי"ב

אומר 'עננו' בין 'גואל ישראל' ל'רפאנו'. שכח לאומרה ונזכר קודם שאמר "ה" מחתימת רפאנו –⁴⁰הש"ץ חוזר ואומר 'עננו' ו'רפאנו', ואם כבר אמר "ה" – אומר 'עננו' בברכת 'שמע קולנו' וחותם: "ברוך אתה ה', העונה בעת צרה ושומע תפילה". שכח גם שם – אומרה כברכה בפני עצמה אחר 'שים שלום'⁴¹.

בשחרית אין נשיאת כפיים, ואין הש"ץ אומר: "אלוקינו ואלוקי אבותינו, ברכנו..."⁴². אין אומרים תחנון. הש"ץ בפרשת ואתחנן "כי תוליד בנים", והשלישי הוא המפטיר. חצי⁴² אומר חצי קדיש. קוראים לשלושה אנשים⁴⁴. הפטרה בירמיהו (ח, יג – ט, כג) "אסוף אסיפם"⁴³ קדיש אומרים "יהללו", מחזירים הספר לארון, ואומרים הקינות.

²⁷כ"ק אדמו"ר מהורש"ב היה עולה למפטיר. ולפעמים בשחרית וגם במנחה

. אשרי. ובא לציון גואל, ומדלגים פסוק "ואני זאת בריתי". קדיש שלם בלא תתקבל.⁴⁵ הקינות כל אמירת עלינו. קדיש יתום. בסיום תפילת שחרית אין אומרים 'שיר של יום' ואין כאלוקינו'. לאחר מכן קורא כל אחד ואחד לעצמו 'איכה'⁴⁶.

. האב והאם, המוהל והסנדק מותרים ללבוש בגדי שבת (אך לא⁴⁷ אם יש ברית-מילה, מלים אחר הקינות נעליים) עד אחר המילה. מברכים על הכוס ונותנים לתינוקות¹³.

אין 'שאלת שלום' בתשעה באב. וכן אין לומר 'בוקר טוב' וכדומה, או לשלוח שי לחברו. מי שאינו יודע מכך⁴⁸ ונותן שלום, משיבים לו בשפה רפה ובכבוד ראש, וטוב שיודיענו שתשעה באב היום

(⁵⁰ ואילך (השלמה – אחרי חצות הלילה, כרגיל⁴⁹: רק לפני מנחה אמירת תהילים היום

ואילך (השלמה – מצאת הכוכבים, כרגיל).²⁷: רק לפני מנחה אמירת חומש ותניא דחת"ת היום

⁵¹: רק במוצאי היום לימוד הרמב"ם היום

⁵³ (השלמה – מצאת הכוכבים)⁵²: אחרי חצות היום לימוד ענייני בית-הבכירה היום

, ואין יושבים על⁵⁵ אסור לעשות מלאכה שיש בה שיהיו קצת, ואין מכינים צורכי סעודה⁵⁴ עד חצות היום
הספסל⁵⁶.

⁵⁷. כתב הרבי נשיא דורנו: "לא ראיתי את כ"ק מו"ח אדמו"ר הולך לבית-החיים בתשעה באב"

מנחה:

⁵⁸. תפילת מנחה – בשעה מאוחרת יחסית.

⁵⁹. יאגרא דתעניתא' (=דמי הסעודות שנחסכו בגלל התענית) – נותנים לצדקה לפני תפילת מנחה

מתעטפים בטלית ומניחים תפילין בברכה. קריאת-שמע (כדי לומר קריאת-שמע בתפילין, אומרים את כל
(⁶³). וענייני בית הבכירה⁶². אין כאלוקינו, וכל השיעורים (כולל: חת"ת⁶¹). שיר-של-יום⁶⁰ שלוש הפרשיות
השייכים לשחרית

⁶⁴

.

סדר תפילת מנחה: וידבר. קטורת. אשרי. חצי קדיש. קוראים 'ויחל' לשלושה אנשים, והשלישי⁶⁵ אחר-כך
. שמונה-עשרה. בתפילת לחש אומרים 'נחם'⁶⁶ מפטיר ב"דרשו ה' בהימצאו". יהללו. חצי קדיש
. שכח⁶⁷ בבונה ירושלים, ו'ענגו' ב'שומע תפילה'
'נחם' – אומרה בברכת 'שמע קולנו' אחר 'ענגו', או ב'רצה' קודם 'ותחזינה', או ב'מודים' קודם 'ועל כולם', ואם
שכח – אינו חוזר. שכח 'ענגו' – יאמרנה (ללא חתימה) אחר 'אלוקי נצור' קודם 'יהיו לרצון'.

בחזרת הש"ץ אומר 'עננו' בין גואל לרופא, 'נחם' בבונה ירושלים, "אלוקינו ואלוקי אבותינו, ברכנו..." (או)
(קדיש תתקבל. עלינו. קדיש⁶⁸נשיאת כפיים – לנוהגים אותה בכל יום. ונוטלים תחילה ידיהם עד הפרק
8.
יתום

ואומרים קריאת-שמע, קדש, והיה כי יביאך,⁷¹ מניחים תפילין דרבנו-תם⁷⁰ (קודם השקיעה⁶⁹לאחר מנחה
27.
ושש זכירות (שהם בכלל סדר היום)

סיום הצום: בצאת הכוכבים. בת"א בשעה 20:03.

יום רביעי י' במנחם-אב

"כמדומה, שבלי'ל מוצאי תשעה באב נוטלין את הידיים ג' פעמים לסירוגין כמו נטילת ידיים שחרית, אבל
13. וכן נועלים הנעליים ורוחצים הפנים תחילה⁷³. הנטילה – לפני קידוש לבנה⁷²בלא ברכה"

⁷⁴. בלילה אין אוכלים בשר ואין שותים יין

⁷⁵. בק"ש שעל המיטה אומרים וידוי

⁷⁶. עד חצות היום יש להימנע גם מברכת 'שהחיינו'

⁷⁷. "אולי יש לומר שבהוספה בלימוד (דט"ו באב) מתחילים כבר מתשעה באב ואילך"

⁷⁸. יש לערוך 'סיום' גם במוצאי תשעה באב

הרבי הציע להתוועד שלוש פעמים אחרי ת"ב: "ועל-כל פנים: בחמשה-עשר באב, ובשבת "שלו" שלאחריו, ובשבת שלאחריה, שבת מברכים דחודש אלול, חודש החשבון (והתשלומין) דימות שנה זו. ובשלוש פעמים⁷⁹. הווי חזקה..."

"... ולקשר ה'סיום' (ב'משפט' - הלכה) גם עם נתינה לצדקה. ובמקום המתאים – לקשר את ה'סיום' – "ומא⁸⁰ טבא לרבנן" – גם עם סעודה והתוועדות. ויש לפרסם זאת בכל מקום האפשרי..."

⁸¹. "הנוסעים למקומות שונים... יקחו עמם קופת צדקה... שמזכירה ומעוררת אודות נתינת הצדקה בפועל"

(8) לוח כולל-חב"ד (מנהג ישראל, רמ"א סו"ס תקנ"ג).

(9) כיוון שאף בת"ב עצמו אחה"צ (שאסור מדינא) אומרים חת"ת כדלהלן.

(10) כן הוא ב'מורה שיעור' להרמב"ם (מוגה).

(11) ע"פ ההוראה ללומדם בת"ב אחה"צ (כדלהלן הערה 61). וראה להלן הערות 51, 52.

(12) את פרקי המשניות שאומרים חיובים ובעלי יארצייט אחרי התפילה, אומרים בתפילה זו כרגיל, ראה להלן ע"י ציון 30, שמתירים זאת אפילו בת"ב אחה"צ.

(13) ע"פ לוח כולל-חב"ד.

14) המקור להימנע מלשבת על הקרקע ממש, מובא בשע"ת סי' תקנ"ב ס"ק ג'. וראה כף-החיים שם ס"ק לט, ובילקוט-יוסף ח"ז עמ' קכט, המקילין בזה. וראה בארוכה בס' 'מנהג ישראל תורה' שם ס"ק ו.

באבילות ובתשעה-באב, ישב הרבי על ארגז נמוך, שגובהו מעל ג' טפחים (וכן דעת בעל 'מנחת שלמה' בס' הליכות שלמה על ת"ב הע' 14, נדפס בקובץ 'שורון' גיליון יד עמ' תשפז, וצינו שזה דלא כמהרש"ם בס' דעת יו"ד סי' שפז ס"ב).

15) בירושלמי סוף תענית (פ"ד ה"ו) מסופר שהאמורא רב, משאכל כל צרכו, היה טובל פיתו באפר, ואמר: "זו סעודת תשעה באב", לקיים מה שנאמר (איכה ג, טז) "וגרס בחצץ שיני", הובא בב"י סי' תקנ"ב ובהגהת הרמ"א בשו"ע שם ס"ו. במקביל כתב הטור שם שבאשכנז נוהגים לאכול [ללא הגבלה באיזה זמן] ביצים [ובב"י מהגמ"י: קרים וקשים] שהן מאכל אבלים, והביאו הרמ"א שם בס"ה.

16) בנטעי-גבריאל פנ"א סי"ט כ' שאומרים לפני ברהמ"ז 'על נהרות בבל', וכמדומי שאין מנהגנו כן, אלא אומרים 'שיר המעלות' כהוראת אדה"ז בסידורו (נעתק בשער הכולל פל"ד ס"ב ובפסקי הסידור שבסוף השו"ע הוצאת קה"ת ח"א במהדורה הישנה עמ' 349, ומשום-מה נשמט מהמהדורה החדשה עמ' תרכו) שא"א תחנון (ואין מוסיפים על האבלות יותר מהמוכרח. ואולי אדרבה – יש בזה משום **בכלל יוסלומר** זאת עידוד, כבכמה עניינים).

17) בעניין חולה בתשעה באב, בעלמא נהוג לפסוק שיאכל כרגיל (וראה פסקי-תשובות סי' תקנ"ד ס"ק ט, שם מביא גם את אלה שהחמירו לאכול בשיעורים וכיו"ב. נטעי-גבריאל בין-המצרים ח"ב פרק סו הערה ח), וכן שמעתי מכמה מרבני אנ"ש שאינם מכירים כלל פסיקה כזו שיאכל בשיעורין בדומה ליוהכ"פ. ואף שבשו"ת הצמח-צדק או"ח (במהדורת תשנ"ד: סי' קח-קי) מציע לאכול בשיעורים, הרי שם מדובר: (א) למי שרוצה להחמיר, וגם זה - רק (ב) לבריא (שבגלל המגפה דאז ר"ל חייבים היו גם הם לאכול).

ומה שהביא הרבי עניין "כדי-אכילת-פרס" דווקא ב'מנהגי בין המצרים (ותענית ציבור) (בסוף 'רשימות על מגילת איכה' להצמח-צדק, קה"ת תשי"א, עמ' 61, ומשם לספר-המנהגים עמ' 45), כשהכוונה כנראה [=שבצומות **בד' צומות** לחידושו האמור של הצ"צ, לכאורה כוונתו בשני הקטעים הללו (שיעור עינוי האחרים לכו"ע אין אוכלין בשיעורין] בככותבת, ושיעור אכילת פרס) היא רק לעניין זה, שמי

שאכל

בשיעורין בכל התעניות נקרא 'מתענה' ויאמר עננו ויעלה לתורה (כמ"ש בפסקי תשובות סי' תקס"ו אות ו בשם שו"ת מהר"ם שיק סי' רצ, מרחשת ח"א סי' יד, ובשם הגרש"ז אויערבך, הובא גם בש"ש כהלכתה בהערות ס"פ לט). וראה קובץ 'אהלי שם' גיליון 3, עמ' קח.

חולה וקטן האוכלים סעודה, אומרים [שיר המעלות' – כדלעיל בהערה הקודמת] 'נחם' בברהמ"ז רק לאחר 'הרחמן', כיוון שיש פלוגתא אם לאומרו בברכה שלישית (ראה שער-הכולל פל"ד ס"ט, נטעי-גבריאל פרק טו סעיף יא וש"נ).

18) עיין שערי-תשובה ואחרונים בסימן תרי"ד. דרכי-חיים-ושלום ס"ק תרע"ג – ספר-המנהגים עמ' 46.

19) שו"ע סי' תקנ"ט ס"ג, וראה 'מנהג ישראל תורה' שם ס"ק ז.

ה' נרות הנהוגים בעמוד הש"ץ, מדליקים היום וגם מחר כרגיל.

מי שיצא לצרכיו, מותר ליטול ידיו עד קשרי אצבעותיו לתפילה (שו"ע אדה"ז סי' תרי"ג ס"ד-ה. ותמיד רצוי לגעת במקום המכוסה, כדי ליטול ולברך אשר יצר בידים נקיות, שם). במטה-אפרים שם כ' שהנוטל בכל השנה ג"פ יכול גם עתה ליטול כך, והובא בכמה ספרים ללא חולק. ולפ"ז ניתן בשחרית, לאחר לבישת הבגדים, ליטול ידיו שוב עם מגבת כנהוג כל השנה (אלא שרק עד קשרי אצבעותיו) כדי לברך ברכות-השחר.

בדברים שבין איש לאשתו נוהגות היום כל ההרחקות שבסי' קצ"ה (כמבואר בשו"ע אדה"ז סי' תרט"ו ס"א ביוהכ"פ, ודין ט"ב זהה ליו"כ כדבריו בקו"א יו"ד סי' קפ"ד ריש ס"ק ב). ועפ"ז יש לדון בקשר ל'קוואטר' כשחל ברי"מ היום (ראה גם בנטעי-גבריאל ח"ב פרק פא סי"ז והערה כ). אך המוהל הרב אלי' שי' לנדא מוסר שאין נמנעים מזה (בת"ב וביו"כ).

20) היינו לא רק שלא יישב על הספסל, אלא שיש לקרוא איכה וקינוח לא בעמידה אלא דווקא בישיבה על הקרקע. כן הביא בס' 'מנהג ישראל תורה' שם ס"ק ה מס' נוהג כצאן יוסף, ומשמעות הרוקח, מהרי"ל, כל בו וסדר היום, עיי"ש.

21) רמ"א סי' תקנ"ט ס"א.

22) וראה 'תורת-מנחם' תשי"א ח"ב עמ' 262: "בליובאוויטש היו משחקים בתשעה באב עם 'בערעלאך'... ולא היה זה 'שלא ברצון חכמים'..."

(23) קדיש של הש"ץ: יהא שלמא – כיוון שהוא לאחר אמירת פסוקים. ללא תתקבל – כי כבר אמר תתקבל מיד אחרי שמו"ע. וראה ערוך השלחן שם ס"ג. וע"ד האמור במג"א ר"ס תרצ"ג.

(24) לוח כולל-חב"ד, ע"פ שו"ע ונו"כ ס"י תקנ"ט ס"ו.

(25) שו"ע או"ח ר"ס תקנ"ד.

(26) "ראה שו"ע שם ס"ב. וראה שדי-חמד, אסיפת-דינים, מערכת בין-המצרים ס"ב ס"ב, על-דרך ובדוגמת קדימת הלימוד בעניינים שהזמן גרמא, הלכות החג בחג וכיו"ב, בכל השנה. ראה טושו"ע ודאדה"ז או"ח ר"ס תכט, ובט"ז שם" – ספר-השיחות תש"נ ח"ב עמ' 574 (וכ"כ בילקוט-יוסף ח"ה עמ' 580, ובנטעי-גבריאל מהדו"ב ח"ב פרק עה הערה יז. וע"ש בשו"ת שבסוף הספר ס"י יז. ועיין ביאור בזה בשיחת ש"פ דברים תשל"ד (שיחות-קודש ח"ב עמ' 342-340, נעתק ב'התקשרות' גיליון תיט עמ' 17)). וראה לקוטי-שיחות חלק ט' עמ' 250, שבשנת תש"ל המליץ כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו, כשהורה באותה שנה על עריכת משמרות ללימוד במשך כל היממה דתשעה באב, שהמתאים ביותר בלימוד ענייני דיומא הוא רשימות כ"ק אדמו"ר ה'צמח-צדק' על מגילת איכה.

בספר-השיחות תשמ"ח ח"ב עמ' 547 הערה 63 מובא "שביום י"ז בתמוז ותשעה באב יש לומדים (אף שמעטים הם ביותר – ולא נתפרסם כלל וכלל) בתורה (בנביאים) פרשת היום ע"ד 'צום הרביעי' ו'צום החמישי' (על-דרך שבכל יום אומרים שירו של יום וכיוצא-בזה)". פרשת היום: מלכים-ב כה, א-כא. ירמיהו לט, ב-י. נב, יב-כז. דברי הימים-ב לו, יז-כ.

(27) ספר-המנהגים.

(28) ספר-השיחות תש"נ ח"ב עמ' 579 הע' 189 (ועד"ז בכ"מ, כגון לקוטי-שיחות כרך כד עמ' 336, כרך כח עמ' 287, סה"ש תשמ"ח ח"ב עמ' 564 הע' 117 וסה"ש תנש"א ח"ב עמ' 708 ועמ' 733). וכבר העירו, בסיום מו"ק אינו בענין אבילות. וכנראה נחשב שבטל לכל הענינים שלפניו, וצ"ע **האחרון** שהמאמר ההגדרה בזה (ומאידך, ניתן ה' לסיים מסכת סוטה, שסיומה בענייני עקבתא דמשיחא. אבל אולי לא נזכרה מפני שלכתחילה יש ללמוד במסכת עצמה ביום זה).

(29) אולי הכוונה למשניות ממסכת זו העוסקות בענייני התעניות, מפ"א מ"ד עד ספ"ג.

(30) אג"ק חלק יא עמ' שו. ומציין שם ללוח היום-יום ביום זה, והכוונה לומר שלימודי יארצייט דינם כמו שיעורי חת"ת. (ומה שבתשעה באב תשמ"ח סיים הרבי במנחה דת"ב את המשניות דמו"ק, היתה הנהגה חד-פעמית).

(31) בספר-המנהגים עמ' 77 מובא בשם הרה"צ הרה"ח ר' הלל מפאריטש ז"ל, שאבל ר"ל בימי השבעה לומד פנימיות התורה. והרי אבל חמור בעניין זה מתשעה באב, כמבואר בטור יו"ד סו"ס שפד. וראה 'רשימת היומן' עמ' קנה, שכ"ק אדמו"ר מהורש"ב למד פעם דא"ח בתשעה באב, "וכנראה למיגרס בעלמא" [כ"כ המאירי מו"ק כא, א בקשר לדברי מוסר]. וראה גם ספר-המנהגים עמ' 46 והערה 11. וע"ע 'לשמע און' ס"ע רטו. ומ"מ רצוי ללמוד מעניינא דיומא, ראה המובא לעיל הערה 30, ולהלן הערה 36.

(32) שם עמ' 47. ובמכתב המצוין שם: "בתשעה באב, מפני החלישות שבקדושה אין הטומאה מתאווה כל-כך לשרות... ומתפשטת רק עד קשרי אצבעותיו" – אג"ק ח"ג עמ' קמז, עיי"ש. וראה לעיל הערה 19.

(33) לוח כולל-חב"ד, על-פי שו"ע אדה"ז סי' תרי"ג ס"ג.

(34) סידור אדה"ז, וכן הוא בכתבי האריז"ל – ספר-המנהגים שם.

(35) הוראת הצמח-צדק בשם רבנו הזקן. ודלא כיש נוהגים לברך בלילה כשנועל הסנדל – ספר-המנהגים שם.

(36) ולכאורה, כיוון שאין מניעה ללמוד היום פנימיות התורה (ראה לעיל הערה 31), הנוהגים לומר פרק תניא לפני התפילה (סה"ש תשמ"ט ח"ב עמ' 412, ובכ"מ. ובסה"ש תש"נ ח"א עמ' 246: "על הסדר, או באופן אחר"), יאמרו זאת גם היום (ועדיף ללמוד מעניינא דיומא, כמו באגה"ת פ"ז).

(37) ע"פ ס' המנהגים, מטור ושולחן-ערוך סימן תקנ"ה ס"א. בטור כתב "ויש שאינן רוצין לשנות המנהג, וגם אינן רוצין להיות בלא ציצית, ומתעטפין בטלית-קטן תחת בגדיהם". ובב"י בשם האגור (סי' תתמו) "היחידים לובשין ט"ק תחת בגדיהם בלי ברכה". ובשו"ע ס"א כתב זאת כמנהג כללי: "לובשים ט"ק תחת הבגדים בגדיהם", הוא בניגוד לדברי הטור סי' ח והשו"ע שם סי"א "עיקר מצות ט"ק תחת בלא ברכה". הביטוי "בגדיו" – ז"א שמדין השו"ע (והרמ"א – שלא הגיה ע"ז מאומה) שאין על ללובשו להוציא הציציות לחוץ עד חצות [כמ"ש בלוח דבר בעתו, וכן נהגו בישיבת תו"ת בצרפת], ודלא כמנהג

העולם ואנ"ש. בנטעי גבריאל ס"פ נז סיים, שמנהג העולם ללכת בט"ק כרגיל, ועם זאת הביא בפנ"ח סכ"ב את מנהג העולם שלא לאחוז את הציציות בק"ש כדלהלן, וכתב שם שמקורו מהאמור לעיל, וה"ז תרתי דסתר.

בשחרית. אך מהנהגת **כרגיל** הברכי יוסף שם הביא שראה להמקובל מוהר"ר שלום שרעבי שהניח טו"ת כ"ק אדמו"ר מהורש"ב המובאת בפנים מוכח שאפילו למנהג רבותינו אין זה "כרגיל", שהרי רק לבש את הטלית ומיד פשטו ואח"כ הניח תפילין (בלבד) והתפלל.

למעשה יש ללבוש את הט"ק שישנו בו בלילה, או עכ"פ ללבשו כשהידים אינן נקיות, כדי שלא להתחייב בברכה (ראה לקט יושר עמ' קי ענין ג, משנ"ב ס"ק ב, ולוח דבר בעתו).

(38) מנהג העולם, נטעי-גבריאל פנ"ח סכ"ב וש"נ.

(39) משיחת כ"ק אדמו"ר מהור"צ נ"ע – ספר-המנהגים, ועיי"ש בהערה. וראה 'רשימות' (הנ"ל הערה 31).

הרבי לא אמר תהלים באותו זמן, אלא (כפי המסופר – וחלק ממראות קודש): בשנים הראשונות קרא ברשימות הצמח-צדק. בשנות הלמ"ד היה מביא סידור וקניות ועוד משהו. בשנים תשל"ב ותשמ"ט עיין בסידור. בשנת תשל"ה עיין גם בקניות.

(40) לכתחילה אין להעמיד ש"ץ או בעל קורא שאינו מתענה. בדיעבד או בשעת הדחק יש להקל, ויאמר 'עננו' בשומע תפילה, ובלשון "ביום צום התענית הזה", נטעי גבריאל פ"ט ס"י.

(41) לוח כולל-חב"ד בצום גדליה, ע"פ שו"ע אדה"ז סי' קיט ס"ה.

(42) מי שאינו מתענה – ישתדל (אם אפשר – באמירה לגבאי מראש) שלא יקראוהו לעלות לתורה, ראה הדעות בס' פסקי-תשובות סי' תקס"ה ס"ק ז.

(43) וכן נהג הרבי (בשנת תשמ"ח), וכמ"ש בשערי-אפרים שער ח סעיף צט, וזאת למרות דברי אדה"ז (ע"פ

המג"א) בשו"ע שלו סי' רפב סי"ב וי"ח, שאין להפסיק בקדיש בין המפטיר להפטרה (וכמו שהקשה בגיליון רע"א לסי' תקנ"ט ס"ד). וראה בס' בירור-הלכה תנינא סי' תקנ"ט, שריכז עשרות שיטות הסוברות שיש לנהוג כן (אך לא ביאר הטעם). הנושא נדון ב'התקשרות', גיליונות: תתל"ו, תתמ"ז, תתנ"ו.

(44) מ"א סי' תקנ"ט ס"ד. החזרת הס"ת – לוח כולל-חב"ד (מקורות בס' נטעי גבריאל ס"פ ס).

(45) לאמירת פיוט 'אלי ציון' – נהג הרבי לעמוד (המנהגים השונים בזה ראה נטעי-גבריאל פרק סא סעיף יב, וש"נ).

אין אומרים את הקינות שחוברו בדורותינו לזכר קדושי השואה (ראה 'כפר חב"ד' גיליון 1005 שהרבי שלל זאת. וראה נטעי-גבריאל שם סי"ד).

(46) לוח כולל-חב"ד. אצל אדמו"ר מהורש"ב בשחרית היו מסיימים את התפילה בשעה 12:30 לערך [ואם התחילו בשעה מוקדמת יחסית, הרי שהאריכו הרבה בקינות. וראה בשערי-תשובה ר"ס תקנ"ט, שבמקום שאין מאריכין בקינות, טוב שלא להשכים, בעניין שישוה באמירת הקינות עד סמוך לחצות היום], ואחר כך היה אומר [לעצמו, לא בציבור] 'איכה' במשך שעה וחצי לערך, ורק אחרי כן ישב על כסא כרגיל – ספר-המנהגים עמ' 48.

(47) בספר מהרי"ל – מנהגים (הוצאת מכון-ירושלים ס"ע רנה) איתא, שאז, ב'ובא לציון', כן אומרים 'ואני זאת בריתי'. וצ"ב מנהגנו בזה.

(48) שו"ע סי' תקנ"ד ס"כ ומשנה-ברורה שם. וראה נטעי גבריאל פרק עו. הבעייה בולטת בשיחות טלפון. ניתן להתחיל שיחה: "מדבֿר פלוני..." , ולענות: "כן", "שומע". מותר לברך (כמו: מז"ט, בשו"ט, ברוכים תהיו, צום קל), ולרמז 'שלום' (כמנהג ההמון: הלל, היי, ביי).

(49) ראה בס' 'תורת מנחם - מנחם ציון' ח"א עמ' 312 שהרבי הסביר שבתהילים יש "נעימות וזמירות" שזהו עניין של שמחה, שלכן לא אמר תהילים (ברבים) בימי ה'שבעה' בשנת תשמ"ח, עיי"ש הציון לעניין ת"ב בשחרית.

נשים רשאיות, לכאורה, לומר (אם נוהגות בזה): שיר-של-יום, 'אין כאלוקינו', חת"ת ו(מה שהורה להן הרבי)

ענייני 'בית הבחירה' – מייד אחרי חצות היום. גברים אומרים זאת כדלהלן רק אחרי ק"ש בתפילין דרש"י – כנראה כסדר ההשלמה דשחרית.

השיעורים השייכים לשחרית". וכל 50) מפשטות הלשון בספר-המנהגים "

51) כן הוא ב'מורה שיעור' לרמב"ם (מוגה). ואולי כיוון שלא רצה הרבי להקל בדיון ת"ב, קבע מראש שילמדו זאת בלילה לימוד כסדרו, לא בגדר "השלמה" (משא"כ חת"ת, כמבואר באג"ק כרך יג עמ' שלא), אף שבכל יום עיקרו ביום דווקא, כמ"ש בסה"ש תשמ"ט ח"א עמ' 194 הערה 39.

אז מס' מידות לסיים 52) והעירני ח"א, שאולי כיוון שמותר ללמוד ענייני בית-הבחירה אחה"צ – ניתן יהיה גם ותמיד, אף שבשיחות (כמה מהן צוינו לעיל בהערה 28) לא נזכרה בפירוש בעניין הסיום היום אלא מס' מו"ק (אלא שברוב המקומות הלשון היא "בלימוד המותר אז ע"פ שו"ע" וכד'). ועצ"ע.

53) סה"ש תנש"א ח"ב עמ' 691 סוף הערה 87. והנה בלקוטי-שיחות כרך כח עמ' 286 איתא, שהואיל והשיעורים בתורה הם "ח"י נפשו", הרי זה גם למי "דלא ידע מאי קאמר" (למרות שכמובן, מאותה סיבה, צריך לעשות הכול על-מנת להתעמק בהם), וזה כולל חת"ת, רמב"ם ו'בית הבחירה', עיי"ש. וכנראה שזו גם הסיבה להיתר אמירתם בת"ב אחה"צ (אף שמדינא ניתן היה לאומרם בבוקר, מצד צער, או מדין "להוט אחר התורה", או מצד "סדר היום", אך בפועל ההוראה היא להחמיר ולדחותם לאחר חצות – ראה נטעי גבריאל הל' אבילות ח"ב פרק קו הערות ה, יא). וגם אם נאמר ששיעור הרמב"ם נתקן מראש לאומרו בלילה (רק במוצאי ת"ב – כי בכל יום עיקרו ביום דווקא, סה"ש תשמ"ט ח"א עמ' 194 הערה 39) ולא כהשלמה, עדיין צ"ע מדוע בענייני בית-הבחירה לא נאמר דבר זה. ואולי מפני שעניינם הוא "בנין ביתי" וזה שייך בעיקר לפני תום יום ת"ב. ועצ"ע.

54) ב'תורת-מנחם – התוועדיות' תשי"א שבהערה 22: "כפי שראיתי על הרבי – הנה בתשעה באב לאחר חצות היום לא היתה ניכרת עליו מתיחות ועצבות".

55) וכבר כתבו, שיותר טוב לעסוק בצורכי סעודה אפילו קודם חצות, מאשר לדבר דברים בטלים וכדומה (סור ברקת סי' תקנ"ט ס"ק י').

56) לוח כולל-חב"ד, על-פי שו"ע שם סכ"ב ונו"כ.

(57) ספר-המנהגים עמ' 47. וראה הסבר ע"ז באג"ק חלק יא עמ' שז.

(58) ספר-המנהגים שם, ע"פ שו"ע אדה"ז סימן קכט. וראה בס' 'מנהג ישראל תורה' סי' תקנ"ה ס"ק ב, שיש המתפללים מנחה גדולה בת"ב כזריזין מקדימין להנחת תפילין, ודחה זאת. וכ"ק אדמו"ר נשיא דורנו היה מתפלל בקביעות בכל התעניות, כולל תשעה באב, בשעה הרגילה לתפילת מנחה בכל יום (15:15).

בכף-החיים סי' תקנ"ט ס"ק יט הביא מס' פתחי-עולם (שמחברו היה מחסידי חב"ד), שבמנחה תולין את הפרוכת במקומה כמו שלובשים את הטלית. וכן מנהגנו, וכך נהגו אצל הרבי (הרה"ח רי"ל שי' גרונר).

(59) כדאיתא בספרים (מטה-משה סי' תשנ"ו, אליה-רבה סי' תקס"ו ס"ק ב) שביום התענית יש ליתן סכום הסעודות לצדקה, כדי שדמי המאכלים שאינו אוכל ושותה באותו יום אכן יעלו לקדושה ממש - 'התועודיות' תשמ"ט ח"ב עמ' 460.

(60) ודלא כמשנה-ברורה סי' תקנ"ה ס"ק ה. וראה בס' 'מנהג ישראל תורה' סי' תקנ"ה ס"ק ג, ובספר 'נטעי גבריאל' הל' בין-המצרים, בשו"ת שבסוף הספר (במהדו"ב - סימן יט) בענין זה. אך אין לחזור תיבות "ה' אלוקיכם אמת" (ראה אג"ק חס"ז עמ' רצד).

(61) לגבי אמירת 'בית יעקב', כהוראה בסידור אדמוה"ז בכל יום שאין אומרים תחנון, ניתן היה לומר שהדבר נכלל בהוראה לומר שיר-של-יום. אמנם בשער-הכולל (פי"א סעיף כג) הביא מס' סדר היום, ש"בית יעקב" הוא מענין שיקבל הא-ל תפילתנו, "ויהיו דברי אלה אשר התחננתי קרובים אל ה'", וגם שיר המעלות שייך לקבלת התפילה. ולפי נוסח אדמוה"ז ביום שאין אומרים תחנון "כיוון שגמר תפילתו ואמר אשרי ובא לציון וגם קדיש תתקבל – אין שייך לומר "ויהיו דברי אלה אשר התחננתי", עכ"ד. וא"כ, לכאורה, כיוון שהיום אין אנו אומרים זאת מיד אחרי שחרית, אין מקום לאמירה זו כעת. וע"ע.

השיעורים' כל 62) לכאורה, את שיעור התניא ניתן היה לומר בבוקר, ראה לעיל ובהערה 31, אבל מהלשון 'משמע שסדר האמירה צ"ל דווקא אחרי שחרית. ואגב, התניא שהרבי היה אומר לפני התפילה, לא היה מהשיעור היום'.

(63) ראה ספר-השיחות תנש"א ח"ב עמ' 691 (ושם, שיש לזה השלמה במוצאי היום). אך בשיעור הרמב"ם היום, ההוראה במורה-שיעור, המוגה, היא ללמדו (רק) במוצאי תשעה באב. (ראה 'התקשרות' גיליון כח עמ' 16, גיליון לו עמ' 15 וגיליון נב עמ' 16).

64) ספר המנהגים. ראה גם אג"ק חלק יז עמ' קמו, שטוב ללמוד שיעורי חת"ת בסמוך לשחרית. ובשו"ע אדה"ז סי' קנה ס"א, שכן עדיף לגבי כל שיעורי תורה הנלמדים ביום.

65) ספר המנהגים. סדר התפילה – לוח כולל-חב"ד (וראה לעיל הערה 41).

66) כשהתפלל הרבי כש"ץ (ברוב התעניות בשנת תשמ"ח-מ"ט), התחיל את החצי קדיש אחרי הכנסת הס"ת לארה"ק.

הזה"י). ראה הדעות בזה בפסקי תשובות **התענית** 67) מי שאינו מתענה, לא יאמר 'עננו' (גם לא "ביום צום סי' תקס"ה ס"ק א.

68) הוראת הרבי ביו"כ, ראה 'אוצר מנהגי חב"ד' אלול-תשרי עמ' ריז. ושם, שגם הם צריכים ליטול ידיהם במוצאי היום ג"פ לסירוגין עד הפרק.

69) הרבי נהג תמיד להניח בבוקר (ראה לעיל ע"י ציון 39) רק תפילין דרש"י. למנחה הניח שוב תפילין דרש"י, ולאחריה חלץ אותן בחדרו והניח תפילין דר"ת, ואחריהן תפילין דשימושא-רבא וראב"ד.

70) ראה פסקי הסידור אות נג. קובץ 'אהלי שם' גיליון ז, עמ' רלח. אך מסתבר, שמי שלא הניח עדיין – יניח גם אחרי השקיעה. וראה דין בזה ב'התקשרות' גיליונות: תשפ"ג, תשפ"ז, ת"ת, תת"ז.

71) לעצם ההנחה בת"ב – "מסיפורי כ"ק מו"ח אדמו"ר על-דבר הנהגות אביו כ"ק אדמו"ר מהרש"ב. והוא דלא כמו שכתב במשמרת-שלום ס"מ משו"ת הרמ"ע מפאנו" – ספר-המנהגים שם [וראה שם להלן עמ' 77 אודות אבל ר"ל בתוך שבעה שיניח תפילין דר"ת, בשם הרה"צ הרה"ח ר' הלל מפאריטש, ושכן מובא בשם המקובל מוהר"ר שלום שרעבי].

72) "לא שמעתי זה בפירוש, אבל למדתיה מהנהגת מוצאי יום-הכיפורים" – ספר-המנהגים.

(73) כמו במוצאי יום-הכיפורים – אג"ק חלק כ עמ' רפד.

(74) על-פי הרמ"א סי' תקנ"ח.

לאחר קידוש לבנה במוצאי ת"ב תש"ל, החלו הת' לזמר בנוכחות הרב' "כי אלוקים יושיע ציון", והרב' נזף בהם מיידית ושאל "היכן המשפיע?", באומרו שזה דבר טוב, אבל ע"פ שו"ע צריך להמתין עד מחר בצהרים.

ולהעיר ממנהג העולם לזמר ולרקד "טובים מאורות" בסוף קידוש לבנה, גם במוצאי ת"ב (לוח 'דבר בעתו'. נטעי-גבריאל פמ"ט הערה ז וס"פ פ"ז).

(75) ע"פ התוועדויות תשמ"ג ח"ג עמ' 1414.

(76) בלוח כולל-חב"ד משמע שאסור עד חצות, וכן מנהג העולם. מאידך הרה"ק מבארדיטשוב נ"ע פירש דברי המג"א שגם בשר ויין שרי (משחרית), ארחות-חיים תקנ"ח סק"א בשמו. וראה ביה"ל תקנ"ח ד"ה עד חצות. נטעי-גבריאל בין-המצרים ח"ב פרק פט ס"ז. ש"ש כהלכתה ח"ב פמ"ב הע' טו-טז. בירור הלכה סו"ס תקנ"ח. שו"ת: שאילת יעב"ץ ח"א סי' צו. אז-נדברו ח"ח סי' מ. אבן-ישראל ח"ז סי' כז. יחווה-דעת ח"ה סי' מא. פסקי-תשובות שם ס"ק ד.

(77) לקוטי-שיחות חלק יד עמ' 206, הערה ד"ה 'בנתנם סימן', עיי"ש.

(78) "ועי"ז תהיה מעלה נוספת – שני סיומים (בת"ב עצמו ובמוצאי ת"ב), ש'כפול" קשור עם הגאולה" – 'התוועדויות' תשמ"ט ח"ד עמ' 94.

(79) לקוטי שיחות חלק לט עמ' 229.

(80) ספר-השיחות תנש"א ח"ב עמ' 733.

(81) 'הַתּוֹעַדוּיּוֹת' תִּשְׁמַח ח"ח"ד עמ' 121, 123.